

‘DAER EN IS GEEN LIEFDE OF BARMHERTICHEYT MEER IN ONS’

PERCEPTIES OVER CRIMINALITEIT EN CRIMINALITEITSBERICHTGEVING IN DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN GEDURENDE DE ZEVENTIENDE EN ACHTTIENDE EEUW¹

‘Daer en is geen liefde of barmherticheyt meer in ons/ want wy sijn soo verhart en versteent op malcander en dat wij den een den anderen heel soecke te verdrucken/ wy en gunnen voortaan niet dat het ons eigen vlees en bloet wel gaet/ want de Dader soeckt sijn eyghen kint om te brengen ende het kint sijnen Vader/ iae de Vrouwe haren man ende de man sijn eyghen wijf/ och menschen ghedeynkt de grouwelijcke ende schrickelijcke misdaden die wy nu ter tijdt doen (...) Amen.’ (1613)²

De auteur van dit zeventiende-eeuwse pamflet ervoer zijn tijd als een tijd van maatschappelijke verharding. Zelfs familieleden waren volgens hem niet langer veilig voor elkaar. Of dit ook werkelijk het geval was, is voor discussie vatbaar. Dergelijke uitspraken zijn namelijk voor elke periode wel terug te vinden.³ Vandaag brengen wetenschappers dit soort opinies in verband met de wijze van berichtgeving in de media. Binnen de menswetenschappen wordt steeds meer gedebatteerd over de verantwoordelijkheid van de media in de creatie van een buitenproportionele angst om het slachtoffer te worden van een criminele daad. De werkelijke aanwezigheid van criminaliteit in de maatschappij zou volgens verschillende studies vandaag stevig worden overschat, waardoor het ‘onveiligheidsgevoel’ groeit en de mens defensieve maatregelen neemt (of vraagt) om zijn eigen persoon te beschermen.⁴ Ook historici droegen hun steentje bij aan het debat. Een aantal onder hen schrijft de vroegmoderne West-Europese media eenzelfde verantwoordelijkheid toe.⁵ Maar, mogen ze dit wel zo gemakkelijk doen? Over de werkelijke impact van de media (in het verleden) kan namelijk weinig worden gezegd, want hoewel we over verschillende bronnen beschikken, zoals vlugschriften en ballades, weten we bitter weinig over de schrijvers daarvan. Bovendien is het nog moeilijker om de mentale processen van het publiek in te schatten en de receptie van deze teksten te begrijpen.⁶

Deze beperkingen hoeven echter niet te betekenen dat we het ideeënkader van de ‘angstaanjagende media’ meteen volledig overboord moeten gooien. Over

evoluties en inhoudelijke verschillen binnen teksten zelf kunnen we namelijk wél iets zeggen. Dit artikel handelt daarom over de verschillen tussen de huidige criminaliteitsberichterijking en die in de zeventiende en achttiende eeuw. Hoe berichtten men over criminaliteit in de zeventiende en achttiende eeuw, bekeken over een – in zekere zin multimediaal – spectrum van sententies (vonnissen), moordlieders en kranten? Over welke vormen van criminaliteit berichtten men in deze verschillende mediavormen? Werd er een sensationele (emotieopwekkende) stijl gehanteerd, of leverde men een droge weergave van de feiten? En hoe lag de verhouding tussen lokaal en internationaal misdaadnieuws?

Criminaliteit en perceptie

De criminele ordonnantiën uit 1570 maken duidelijk dat de definitie van misdaden evolueerde in de tijd.⁷ Zo zou een hele lijst misdaden zwaarder worden bestraft dan voordien. Naast vermogensmisdrijven (zoals diefstal) zouden ook tovenarij en zedendelicten (zoals overspel) zwaarder worden bestraft. Dat overspel steeds meer als onwenselijk gedrag werd beschouwd, heeft hoofdzakelijk te maken met de centrale rol die aan het kerkelijk huwelijk werd toebedeeld na het Concilie van Trente (1545-1563). Wie overspelig was, schond het heilige instituut van het huwelijk.⁸ Overspel kon onder invloed van de gevreesde duivel trouwens ook leiden tot een grotere zonde, zoals moord. Ook in diefstal en hekserij herkende men wel eens het werk van de duivel.⁹

Duidelijk is dat net als vandaag verschillende vormen van diefstal, geweld en zedenschending als crimineel werden beschouwd. Wel verschilde de gevoeligheid ten opzichte van deze misdaden.¹⁰ Zo was geweld bijvoorbeeld een onderdeel van het dagelijkse leven tijdens de late middeleeuwen, en werd het niet steeds als crimineel beschouwd.¹¹ Criminaliteit was en is, met andere woorden, een sociale constructie die discursief (dus ook via de media) wordt geconstrueerd en is daardoor onderhevig aan verandering en afhankelijk van de perceptie van mensen.¹² Die perceptie hoeft trouwens geen accurate reflectie te zijn van de werkelijkheid, zoals we ook al in de inleiding hebben aangehaald.¹³ Een blik op de vroegmoderne ‘nieuwsmedia’ kan ons mogelijk meer leren over deze percepties van criminaliteit.

Bronnen: de vroegmoderne media in de Zuidelijke Nederlanden

Nieuws is een verhaal over een gebeurtenis, dat ons via bepaalde media bereikt. Darnton maakt voor het achttiende-eeuwse Parijs een onderscheid tussen oraal nieuws, geruchten, geschreven nieuws, gedrukt nieuws en boeken. Tussen deze media bestond echter geen rigoureuze scheiding. Auteurs van gedrukte berichten gebruikten vaak handgeschreven documenten als bron, die op hun

beurt gebaseerd konden zijn op mondelinge overlevering, en *vice versa*. Darnton spreekt van een multimediasysteem.¹⁴ Het blootleggen van een dergelijk multimediasysteem rond criminaliteit in de vroegmoderne Zuidelijke Nederlanden zou zeer interessant zijn, maar is spijtig genoeg een onmogelijke opgave. Door naar een breed spectrum van vroegmodern criminaliteitsnieuws te kijken, hopen we echter een vrij duidelijk beeld te kunnen scheppen van wat mensen dachten te weten over de aanwezigheid van criminaliteit in de maatschappij.

De historica Joy Wiltenburg plaatste de oorsprong van de hedendaagse sensatiejournalistiek in het zestiende-eeuwse Duitsland, waar met de opkomst van de drukpers een groeiend aanbod van populair criminaliteitsnieuws werd verspreid, dat vooral verscheen in de vorm van vlugschriften en ballades. Niet enkel criminaliteit, maar ook andere thema's als natuurrampen en (boven) natuurlijke verschijnselen behoorden tot het sensationele repertoire van deze populaire pers. Eén kenmerk hadden deze teksten echter allemaal gemeen. Ze gebruikten een emotieopwekkende stijl: het waren hoofdzakelijk gevoelens van medelijden, horror, droefheid en angst die de auteurs trachtten op te roepen. Daarbij poogden ze een bepaald religieus en politiek-ideologisch gedachtegoed over te brengen en zoveel mogelijk berichten te verkopen. Deze emotieopwekkende stijl legde de nadruk op criminaliteit binnen de familie. Ze bracht plastische en uitvoerig gedetailleerde beschrijvingen van geweld, stelde het slachtoffer centraal door gebruik te maken van directe dialogen en hanteerde andere literaire technieken om spanning en pathos op te roepen.¹⁵ Dit is nog steeds een belangrijk kenmerk van de hedendaagse sensationele berichtgeving. Het verschil ligt hem vooral in het beoogde doel van de teksten. Hoewel het primaire doel van de huidige sensatiejournalistiek bestaat uit het verkrijgen van een zo groot mogelijk commercieel profijt, lag dat van de vroegmoderne sensationele berichtgeving eerder (maar dus niet exclusief) in het verspreiden van een morele boodschap. Dat de auteurs van deze teksten vaak clerici waren in de zestiende eeuw, ondersteunt deze these.¹⁶

Na verloop van tijd werden trouwens verschillende technieken toegepast op deze sensationele berichten om een groter publiek te bereiken. Door de teksten te doen rijmen, op bekende muziek te zetten en te decoreren met houtsneden, werd het potentiële publiek uitgebreid voorbij de geletterde klassen.

'Spiegel u algelyk/ gy arm ende ryk/ gy oud en jonck neemt hier exempel aen/ het zal u dienen tot een goed vermaen/ gy vraeke nemers allegaer/ spiegeld u hier aen in het openbaer/ want die syn zinnen tot de vraeke wend/ die komt op 't lest tot eenen droeven eynd.'¹⁷

Zo beëindigde een marktzanger zijn nieuwsbericht over een pyromaan die in 1782 werd veroordeeld, en als we hem mogen geloven, was zijn publiek inderdaad niet beperkt tot de laagste klassen. Echter ook kranten werden vaak voorgelezen en sententies moesten sinds 1570 in de Zuidelijke Nederlanden verplicht

bij de executie als stichtend voorbeeld aan de bevolking worden voorgedragen. Van sententies werden via de drukpers eveneens kopieën verspreid.¹⁸ Voor deze twee bronnengroepen zijn hier hoofdzakelijk Antwerpse en Gentse drukken bestudeerd, omdat dit twee van de grootste steden en twee van de belangrijkste drukkerscentra waren in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw.¹⁹ De hier onderzochte liedjes en pamfletten komen uit de hele Zuidelijke Nederlanden.²⁰

In de onderstaande analyse zullen de sensationale elementen in de criminaliteitsberichtgeving worden geïdentificeerd binnen de diverse onderzochte genres. De verschillende aspecten van sensatie die Wiltenburg noemt, worden daarbij behandeld: de nadruk op familiebanden, gedetailleerde beschrijvingen van geweld, de nadruk op slachtoffers en de diverse gebruikte literaire technieken. Vervolgens wordt nog ingegaan op enkele andere opvallende aspecten: de mate van waarachtigheid van de berichtgeving, de oververtegenwoordiging van moord en diefstal en de verhouding tussen lokaal en niet-lokaal nieuws.

Sensatie in de vroegmoderne moordballades en -pamfletten

Al in de elfde eeuw traden liedjeszangers op voor een geanimeerd publiek in dorpen, steden en zelfs aan hoven en in kloosters. Door frequent van dorp en stad te wisselen, kon de liedzanger dezelfde teksten andermaal ten gehore brengen en werd hij opgenomen in het circuit van wandelende nieuwsboden. Ook verhalen over moord en diefstal behoorden tot het repertoire dat hij al dan niet bij een publieke executie voordroeg. Dit zijn de zogenaamde ‘moordliederen’ – die naast een in geuren en kleuren beschreven relaas van het (in vele gevallen lokale) criminele delict – meestal ook een beschrijving van de publieke executie leverden.²¹ Het moordpamflet kent over het algemeen eenzelfde opbouw als het moordlied. Het verschil ligt hem in het gegeven dat, doordat men niet rechtstreeks afhing van een luisterend publiek, langere en nog meer gedetailleerde beschrijvingen van delict en executie konden worden gegeven.

Gedrukte liedjesteksten werden vanaf het midden van de zeventiende eeuw verspreid. Deze dienden niet enkel als geheugensteun voor de geletterden, maar waren ook een bron van inkomsten. Er is echter één groot probleem dat het bestuderen van deze liedteksten bemoeilijkt en dat is het bewaarde bronnenmateriaal.

Volgens Julien De Vuyst, die collecties verspreid over het hele Vlaamse gebied onderzocht, is het ‘pas vanaf de late xviiie eeuw dat de eigenlijke teksten bewaard zijn, die het ons mogelijk maken enig inzicht te verkrijgen in het sociaal verschijnsel dat “marktlid” heet.’²² Mijn eigen onderzoek leverde echter wel enkele zeventiende-eeuwse liedjes op. Voor het moordlied bleef dit echter beperkt tot een enkele verwijzing in de *Bibliographie Gantoise* die doet vermoeden dat het moordlied ook in de zeventiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden werd gedrukt.²³

Een nieu droevigh Liet/ van een grouwelijke moort/
begaen van een Weert aen een koopman/ die daer des nachtes quam logeren/ ende
hoe het van twee Deken-kramers is gesien / die 't de Schout van Vianen heb-
ben aengedient/ waer oer de Waert met sijn huysgesin is gekregen/ gelijk
ghy bzeder in dit Liet kunt lesen / geschiet byten Vianen den 17 Janua-
ry/ 1677. op de Wijse: Van Biron,

Blijft hier een weening staen gy burgers en huysfide/
 En hoorz dees droefheyt aen dat God heeft laten ge-
 schieden het is geen droom of loogen/ maer een nieu
 waerlich liet/ gy siet 't als met ogen 't is dooz u deur geschiet.

In January leyt leen van dit lopende iare/ quam een
 koopman getren belaan met gelt seer swaere/ in ene De-
 kendraeger en Ceems-man onberwacht/ dat maecht dees
 koopman trager te reysen in der nacht.

Certwyl sy met malkaer/ sneeg oover wege gingen/ en
 houtreden te gaet quam haer ve nachts droep zingen/ de koop-
 man sprack wy sinne/ een moy stuck van de Stad/ ich kan
 niet komen binne/ ich ben heel moe en maet.

Daerom wil ich al hier/ in dese Herberg treden/ de
 Ceems man met manier/ sprack gaer in buyfent vreden/
 Dus is sy met verlangen/ Wt dzes niet overleggh/ recht
 na dat huys gegangen/ 't welck sonde aen de wegh.

Die koopman riep hou hou/ wel is hier niemant binne/
 doe quam de man en vrou/ de weert en de weerdinne/ en
 spraken allebeyde wel vrient waer u begeert/ de koopman
 weert die seyde logijs booz mijn heer Weert.

Maer daer moet sijn bestelt vooz wy/ allien een hamer
 want siet ich heb veel gelt/ om dat daer te bequammer/ en be-
 ter te bewaren/ wil ich allieue sijn/ de Ceems-luy laet ich
 baren om te salveren mijn.

Ich ben heel droef van geest/ en booz de Luycker Wa-
 len/ als booz de pest bezeert/ dies sonder langh te dzalen/
 h d' ich afscheyt genomen van hun sijnde verbaert/ en hier
 op u gekomen/ als sijnde hest bewaert.

Maer dat die goede man/ aldaer is wederbaren/ sal ich
 haest toeren an/ en bzeder u verklaren/ de weert sprack ja
 in trouwen/ komt wy in huys mijn vrient/ gy sult een ha-
 mer houwen en wel woerden gebiert.

De koopman gaf de weert/ sijn Wousjet op te sluyren/
 dat was de weerts begeert/ o wat booz duyvelse gupren/
 doch ich moet eerst be-halen/ en dit wat laten staen/ hoe 't
 de Luycker Walen/ daer buyten is vergaen.

Dees mannen waren booz/ h' dit weerts huys een groot
 ende/ op het leit spraken sy/ wy sijn hier onbekende/ waer
 sult u wy logeeren/ ons gelt dat is niet groot/ wy moeten
 sober leeren de ander seyt geen noot.

Daer staet een schuur met booz/ daer wy de koopman
 sieren/ daer konnen wy seer moy/ bey onse ruyt gemeten/
 dus sijn sy booz met gaert/ na d' honsthuur weer gekceert/ en
 sijn soo aldermaest/ dees koopman gelogceert.

Certwyl sy lagen daer/ hoozen sy bzedelich gieren/ en
 grouwelijk gebaer/ en heel moedadig tieren sy beyd' half
 dooz van bzedel/ hebben daer aengehoort/ dat binnen in 't
 huys dese koopman wiede vermoort.

O weert o duyvels wicht gy laecht dae elgher booz ogen/
 het recht Diaens gericht/ noch waert gy niet bevoogen/ 't
 sicheen galg en rat en staeke u lochten tot de daet/ o grouwe-
 lyche sake wie leerden oyt soo quaet.

Wat de koopman och erm' belooft/ 't mocht niet baten
 na dese gehijt en gekceert/ mo' wy sijn leuen sate/ de De-
 ken-kramers sagen booz van dees moorders duyf/ het dae
 de lichaem uyt dzagen/ en werpen in een kuyf.

De pur sy bloerden weer/ met pyn en oude plancken/
 hoe kont gy goede heer/ dusen soo quade rarken/ maer
 gy sijn wel lanchmoedig/ berdzacht al tot een tyt/ want u
 grinnicheyt shoedigh dat keert en sel haest.

Sulck saq men doen geschien/ aen dese moordenaren/
 want sy die 't hadden gesien en op de hontshuer waren die
 wozogen bey hun handen/ en ley zeyden tot den heer/ sy sijn
 bepo oppgestanden en boozt geszongen neer.

Sy liepen seer verbaert/ na Vianen de Steede/ doen het
 weer daeghe met haer/ En hebben daer in 't bzedel/ dan
 't begin tot aen 't ende/ De Moort aen elck verklaert/ De
 Schout met sijnen bende/ Die syzong ter sion te yaert.

En heft het huys befer/ Kontom met sijn trawanten/
 kreegh so aldaer in 't net/ Deel' obergiben quanten/ Wy
 heffte aen malkaer/ Sehoert in sloten bant/ En soo de
 een met d' ander/ Doen 't God verdzoot verbaert.

In den moort' uyt voozseyt/ vonden sy negen lichamen
 dien sy hebben gelept/ op ren wagen te sinnen/ En daer
 mer boozt ghevaeren/ naer Vianen de Stad/ daer sy dees
 moordenaren/ Elck woypen in een gat.

Hoe 't haer nu sal vergaen/ dat sal de tijt haest leeren/
 Wy hebben hier verstaen/ dat daer de wijse veeren/ heyt
 hebben doen rabzaken/ de meester van de moort/ Wat
 d' ander sullen maken/ sal haest werpen gehoort.

Men kan de droefheyt hier/ met geen pennen beschijft
 't Jammeren en getret/ beyde van Mans en wijben/ die
 dese vonden sagen/ vermoort/ daer in sijn bloet/ en riepen
 met veel klagen/ dat men dit hoen moet.

Leert nu iyt dit berdziet/ gy boozgers en gy veeren/ W
 ban den duyvel niet/ heel te laten regeeren/ Want gy hee
 duerglijcken/ Als een Cleu om u gaer/ maer sy moet
 van u wijchen/ als gy hem weder slaet.

Voorbeeld van een
 zeventiende-eeuws
 Noord Nederlands
 moordlied waarin
 wordt verteld over
 een waard die in
 1677 een koopman
 had vermoord net
 buiten Vianen.

Bron: Een nieu
 droevigh Liet, van
 een grouwelijcke
 moort [...]. Lbl KB
 Wouters o6037, in:
 Koninklijke Biblio-
 theek Den Haag
 (KB)

Mogelijk is het zo weinig bewaarde te wijten aan de slechte kwaliteit van het materiaal waarop het moordlied werd gedrukt, of het in verval geraken van de gotische letter, of misschien wel doordat wanneer de actualiteitswaarde verdween, de liedblaadjes dit zelf ook vaak deden.²⁴ Maar verklaart dit ook waarom ze voor alle buurlanden wel zijn bewaard gebleven en niet voor de Zuidelijke Nederlanden? Mogelijk zijn ze (doordat ze vaak anoniem werden gedrukt) niet herkenbaar als komende uit de Zuidelijke Nederlanden, of misschien kwam het wel door een uitzonderlijke status van het Zuid-Nederlandse volkslied. Het zingen van liedjes werd hier namelijk al sinds de zestiende eeuw verboden.²⁵ En, terwijl in Duitsland in 1580 een enorme hoeveelheid moordliedjes van de persen rolde, werden in Oudenaarde 'zanghers ende vercoopers van liedekens, referyns, balladen ende dierghelycke, twelck oock maer onnutte ledichgangers

Houtsneede uit 1651 die de executie van de jezuïtische priester Peter Wright in Londen uitbeeldt. Links naast het schavot zien we een markt-zanger, omgeven door een joelende menigte. Bron: Waerachtigh verhael, onlangs uyt Engelandt overgesonden, van de heerlijcke strijdt des [...] Petrus Wricht, priester der societeyt Iesu, de eerste die onder de republijck van Engelandt, om het catholijck geloof gedoodt is binnen Londen, den 29. may, 1651, F 83717 [C2-553 d], in: Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen (EHC)

en zyn' uitgewezen.²⁶ Ook in Duitsland werd de markt-zanger tot de *Unerliche Leute* gerekend, maar daar werd hij door de overheid ingezet om een morele boodschap te verspreiden.²⁷ In de Zuidelijke Nederlanden daarentegen verbood de kerkelijke autoriteit naar de markt-zanger te luisteren en was het wereldlijke lied eveneens een weinig gerespecteerd genre.²⁸ Hoewel er nog verder onderzoek nodig is naar de status van het moordlied, lijkt er op het eerste gezicht een tegenstrijdigheid te bestaan met de omringende landen. Het is inderdaad opmerkelijk (en bijna onwaarschijnlijk) dat een medium dat door andere landen als machtig propagandamiddel werd beschouwd, in de Zuidelijke Nederlanden als verwerpelijk werd gezien door Kerk en staat, maar welk ander interpretatiekader geven de bronnen ons?

Volgens Sharpe is de vroegmoderne executie in Engeland een vorm van 'theater' waarin het uiten van gehoorzaamheid aan staat en religie, en van publieke schuldbekenenis en berouw centraal stonden.²⁹ Daarnaast stond de staat toe dat deze laatste woorden van geweldenaars werden gepubliceerd en verspreid door de populaire pers, zodat de boodschap ver voorbij haar oorspronkelijke grenzen kon worden gepropageerd. Berouw was een belangrijk element in de Engelse galgenliteratuur en werd afgebeeld als de ultieme triomf van God over de duivel. Dit berouw was volgens deze teksten meestal niet het gevolg van de eigen vrije wil, maar van de goddelijke voorzienigheid. De ruimte voor menselijke *agency* in de moordballades is inderdaad zeer klein, een element dat historici wel eens als uitdrukkelijk (puriteins) protestants hebben geïdentificeerd in de zeventiende-eeuwse Engelse context.³⁰ De pro-

testantse lezing van het moordpamflet werd ook in de vroegmoderne periode erkend, zoals werd opgemerkt door de auteur van *The cry and revenge of blood*, geschreven in 1620.

Het populaire genre van het moordpamflet bestond echter al voordat het als ‘protestants’ werd aangemerkt. Het gaat dus niet om een nieuwe doctrine die in het genre werd geïnjecteerd, maar om het uitbuiten van kenmerken die voordien al aanwezig waren.³¹ Denkbaar zorgde de mogelijkheid die het medium verschafte om de protestantse boodschap te verkondigen, voor verschillende wetgevingen in protestantse en niet-protestantse gebieden. Toch werd bijvoorbeeld het verspreiden van *canards* (druksels die werden verkocht bij het voorvallen van *fait divers* binnen de actualiteit of van verhalen die werden voorgesteld als actueel) niet zwaar vervolgd in het katholieke Frankrijk, hoewel ze zich buiten het bereik van de officiële censuur bevonden. Ze werden namelijk als vrij ongevaarlijke literatuur beschouwd, omdat ze de bevolking afleidde van meer serieuze zaken.³² Ook andere voorbeelden tonen aan dat de galgenliteratuur evengoed kon worden aangewend om de katholieke boodschap te verspreiden. Zo werd in een zeventiende-eeuws katholiek Duits moordpamflet de uiteindelijke bestraffing van de zonde benadrukt, terwijl een protestantse auteur hetzelfde gebeuren had kunnen gebruiken om Gods macht, om zelfs de ergste zondaar te vergeven, te benadrukken.³³

Zoals gezegd zijn er van de zeventiende-eeuwse moordliederen geen voorbeelden bekend. Er is echter wel één vroeg zeventiende-eeuws pamflet, dat ons toelaat zicht te krijgen op de Zuid-Nederlandse situatie. Dit moordpamflet, gebaseerd op een kopie uit Antwerpen gedrukt bij Anthony de Ballo in 1613, spreekt van een man die zijn vrouw en vier kinderen had vergiftigd.³⁴

‘De kinders (...) hebben haer ghespoeyt om elck een schotel melcks te eten/ en zijn oock terstont te bedde ghegaen/ maer eylacy [helaas] sy en zijn niet weder opghestaen/ daer naer ginck hy tot sijn vrou ende vraechde haer met valscher herten oft sy sier was maer laey sy was al doot ende oock de kinders mede die haer buycken soo dick waren als tonnen.’³⁵

De nadruk ligt in dit fragment duidelijk op de onschuldige en nietsvermoedende kinderen. Dit, samen met het beeld dat wordt opgeroepen van de wrede vader, zorgt ervoor dat de lezer zich eerder met de slachtoffers identificeerde. Na de dood van vrouw en kinderen, komt echter een nieuwe speler in het verhaal die de aandacht opeist, zoals blijkt uit wat volgt:

‘hy dit siende heeft terstont sijn doode vrouwe genomen en seer vreet als een moordenaar dat lichaem in vier cartiere van malkanderen gehouwen (...) maer God die sulcke boosheyt niet en cost verdragen/ heeft den selven moordenaar sijn herte zoo beswaert ende bevruucht ghemaect/ dat hy niet en wist oft hy herrewaerts oft verrewaerts gaen zoude.’³⁶

Net zoals in de protestantse pamfletten zorgde God voor gevoelens van berouw bij de moordenaar. Onder invloed van zijn nicht (met wie hij incestueus overspel bedreef) gaf de man echter geen gehoor aan Gods wijsheid. Uiteindelijk werden beiden gevangen genomen en levend verbrand...

‘de hoer sijn nicht aen een stack verbrant ende den moorder een peckich cleet om sijn lichaem moeder naeckt ghehanghen ende is soo tot pulfer levendich verbrant tot spiegel ende exempel voor alle quaetdoenders.’³⁷

Het is opmerkelijk hoe dit pamflet beantwoordt aan alle kenmerken die Wiltenburg als sensationeel aanduidde. Niet alleen werd de nadruk gelegd op de slachtoffers en intieme familiebanden. De hierboven vermelde voorbeelden zijn eveneens zeer plastisch van aard: de buikjes van de vergiftigde kinderen zwollen op tot de grootte van tonnen, de man vierendeelde zijn dode vrouw met de wreedheid van een moordenaar, en samen met zijn hoer van een nicht werd hij levend verpulverd door het vuur. Buiten deze ene bron en het internationale kader zijn er voor de zeventiende eeuw spijtig genoeg geen bronnen overgeleverd, wat het trekken van conclusies zeer lastig maakt. Voor de achttiende eeuw beschikken we wel over voldoende bronnenmateriaal, en zoals blijkt uit het volgende lied waren ook toen de beschrijvingen zeer plastisch van aard:

‘Den vader sprak hem aan,/ Met d’oogen vol getraen (...) Ach! zone peyst op [denk aan] Gods bermhertigheyt,/ Maer deze woorden/ Zyn boos hert stoor- den,/ En greep zyn ouden vaer,/ Wredelyk by het haer./ Door razernye groot,/ Sloeg hy zynen vader dood.’³⁸

De schrijver had kunnen zeggen dat de moordenaar zijn vader bij de haren had genomen en hem daarna had doodgeslagen, maar dat doet hij niet. Nee, de beschrijving van de smekende oude vader en de wreedheden van de zoon vergrooten het sensationele karakter van het bericht. Dit lied uit 1790 is overigens het eerste voorbeeld waarin het de waanzin was – en niet de duivel – die tot moord aanzette; een evolutie die Foucault al in de zeventiende eeuw bij de burgerij plaatst.³⁹ Dat we in de populaire cultuur deze overgang helemaal aan het einde van de achttiende eeuw waarnemen, is veelzeggend. De achttiende-eeuwse moordliederen tonen ons dat de oude wereld vol betovering en duivelsbezeten toverkollen voor vele mensen niet slechts een herinnering was geworden, maar dat vóór het einde van die eeuw een oud en nieuw wereldbeeld naast elkaar bestonden.

In het voorgaande citaat komen eveneens de familiale banden naar voren. Ook uit andere liedteksten blijkt dat deze vaak een centrale rol speelden. Zoals in een lied uit 1757 ‘van een booswigt die derven bestien heeft syn huysvrouwe, moord-dadig te doen sterven’.⁴⁰ Dat de ballades vaak over geweld binnen de

familie handelen, hoeft echter niet aan de sensationele aard van de teksten te liggen. Geweld kwam in de achttiende eeuw namelijk vooral binnen de familie voor. Bijvoorbeeld in Amsterdam moeten voor de periode tussen 1751 en 1810 bijna de helft van alle slachtoffers van geweld binnen het huishouden worden gezocht.⁴¹ Bovendien lag de nadruk in de liedteksten niet enkel op familiebanden. De slachtoffers waren meestal onschuldige en weerloze mensen, zoals onder andere blijkt uit een lied uit 1782:

‘Hij heeft een jonge vrouw gevonden,/ op een verholen baen,/ hy heeft haer lichaam heel geschonden,/ en haer vrucht te niet gedaen,/ de creature lag daer besweken,/ al op den gront,/ haer kint was wel met veerthien steken/ jamer doorwont.// Twee nonnen heeft hy gegrepen,/ geen troost en konden sy ontfaen,/ hy heeft hun in een bos geslepen,/ ende veel schelmery gedaen,/ ’t geen niet betaemt van vermonden,/ het is te vreet,/ naer ’t geven van wel hondert wonden/ heeft hun ontkleet.’⁴²

Een dergelijke beschrijving is niet enkel zeer visueel, maar door erop te wijzen dat het ‘niet betaemt van vermonden’ wordt de verbeelding van de luisteraar des te meer aangesproken. Bovendien waren niet alleen zwangere vrouwen en nonnen machteloos tegenover de duivelsbezeten moordenaars. Ook kinderen waren een geliefd doelwit, zoals blijkt uit een lied van 1763:

‘den man en vrouwe die was in slaepe,/ tusschen hun beyde lag een kleyn kint/ daer waeren noch twee kleene schaepen,/ twee dochters wierden mede verslint’.⁴³

De juxtapositie van de man en vrouw die vredig naar bed waren gegaan, gevolgd door het binnendringen van de ‘vreede barbaeren’ is een voorbeeld van een andere narratieve figuur die werd gebruikt om pathos op te roepen.⁴⁴ Volgens Stone was de gegoede burgerij de groep bij uitstek waar de conjugale gezinsvorm vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw opkwam en waar er meer aandacht aan de individualiteit van het kind werd besteed. Deze verandering zou pas later tot de lagere sociale groepen zijn doorgedrongen. Shorter plaatst deze omwenteling pas na 1750.⁴⁵ De nadruk die in de populaire berichtgeving wordt gelegd op familiale banden en op kinderen als hulpeloze wezens, doet vermoeden dat ook bij de lagere klassen het kind al als een individu werd beschouwd vanaf de vroege achttiende eeuw. Kinderen werden soms ook zelf aan het woord gelaten, om het dramatische effect te verhogen, zoals in het al vernoemde lied uit 1790:

‘Het jongste kind dit zag/ Die riep met droef geklag/ Ach! lieven broder/ geef my toch gena’/ Om de liefde van God en Maria/ Maer hy bleef als verwoed/ En heeft het kind/ Gedompeld in zyn bloed.’⁴⁶

Net zoals in de eerder aangehaalde passage waarin de vader werd vermoord, dwong het slachtoffer hier zijn broeder tot inzicht te komen. Deze gaf hem echter geen gehoor en vermoordde het jongste gezinslid, net zoals de rest van het gezin. De literaire techniek van de juxtapositie werd al aangehaald. Een ander voorbeeld hiervan vinden we terug in een lied uit 1754 waar zelfs de hond niet kon ontsnappen aan de moordlustige Duitse knecht van een welgestelde familie uit Brugge: ‘t hondje in ’t passeren/ dat quamp my carresseren/ ick sloeg het doot/ met eene boosheyd groot.’⁴⁷

De aandacht wordt in dit citaat hoofdzakelijk op de moordenaar gevestigd doordat deze ‘zelf’ aan het woord is. De moordenaar vertelt ons waarom hij deze ‘vreede Moordt’ heeft begaan. Zijn genegenheden en zijn gemoed ‘dorsten naer ’s weireldt goedt’ én hij had gehoor gegeven ‘aen den duyvel’. Dit is echter uitzonderlijk, want in de , andere liedjes komen de moordenaars slechts sporadisch aan bod in de directe dialogen en dit vooral wanneer zij bij de executie vergiffenis vragen aan God,⁴⁸ of om schuld te bekennen en de lezers/toehoorders te waarschuwen voor de zonde.⁴⁹ Kenmerken die net zoals in andere gebieden, samen met het voorlezen van de sententie, behoorden tot het schouwspel van de executie.

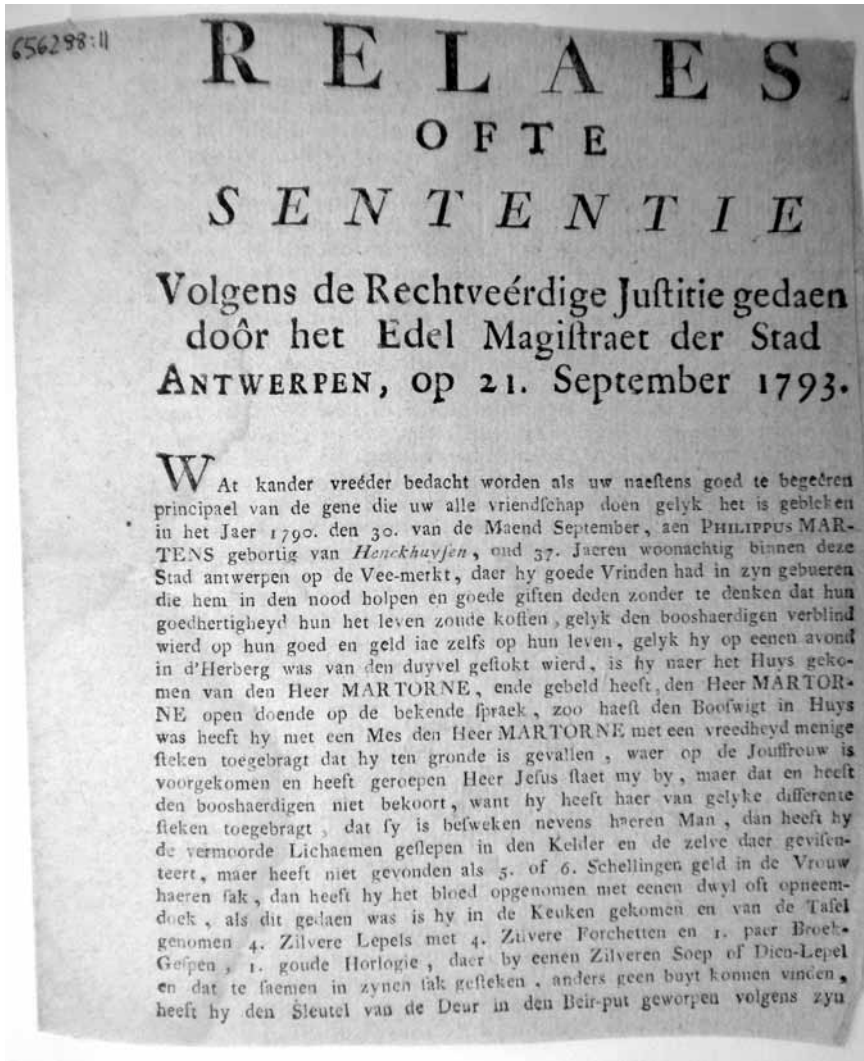
Conclusie: de voor ons onderzoek geraadpleegde vroegmoderne Zuid-Nederlandse moordliedjes en -pamfletten bevatten alle emotieopwekkende elementen die door Wiltenburg als eigen aan de vroegmoderne sensationele berichtgeving worden toegeschreven.

Sensatie in de vroegmoderne sententies

In verschillende West-Europese landen werden sententies niet enkel voorgelezen bij de executie van misdadigers, maar werden ze ook verspreid via de drukpers. Hoewel ook Lüsebrink dit bevestigt voor Frankrijk ten tijde van de Verlichting, vond hij het niet interessant om de sententies te bespreken, omdat volgens hem deze teksten hoofdzakelijk binnen een institutionele en administratieve context passen.⁵⁰ In tegenstelling tot Lügenbrink, beschouw ik de sententies wel als cultureel relevant. Door het voorlezen ervan bij de executie en de verspreiding in druk ging het immers ook om een vorm van berichtgeving die eventueel invloed kon uitoefenen op de bevolking. Bovendien blijkt uit de volgende passage uit een sententie van 2 mei 1664 dat het niet om een volledig neutrale weergave van de voorgevallen feiten ging:

‘ghedreven door eene on-natuerlijcke boosheydt (...) met eenen yseren hamer (...) haer met dry slaeghen al oft zy hadde geweest eene beeste ghebolt ter aerden, die ghy daer naer met u mes de kele hebt af-ghesteken’⁵¹

Men had bijvoorbeeld kunnen zeggen dat de vrouw, nadat ze was geslagen, ter aarde was gevallen, maar de sententie zegt dat hij haar met een ‘onnatuur-

Eerste pagina van een laatachtiende-eeuwse sententie uit Antwerpen. Op een volgende pagina vinden we ook een lied gebaseerd op deze sententie. Bron: Verzameling marktliedjes, in: EHC, Antwerpen

lijke boosheid' had geslagen alsof zij een beest was. Er werd een gedetailleerde opsomming gegeven van de voorgevallen delicten, wat sterk aan het genre van het moordlied en -pamflet doet denken. Dit is niet onlogisch, want de liedteksten waren vaak op sententies gebaseerd. De liederen legden echter meer de nadruk op hoe verschrikkelijk het gebeurde wel was door het gebruiken van woorden als: 'grouwelijk', '(over-)schrikkelijk' en 'schroomelijk'.

Geweld of geen geweld, al wat aanleiding had gegeven tot het geveldde vonnis was van belang in de sententies. Dit had te maken met de institutionele en administratieve oorsprong daarvan. Ook in de achttiende eeuw gaf men in deze sententies steeds een uitvoerig relaas van de aanleiding tot het delict en het uiteindelijke vonnis.

‘t hebben gevolgt een ledig Ondeugende ende Vagabonderende Leven (...) t hebben begaen, ende gecommiteert verscheyde Dieften (...) jammerlyk hebben vermoord, slepende daer t’eynde het cadavre, benevens het gone van zyne Vrouwe, ende hebben de selve t’ saemen gesmeten in de kelder’⁵²

Het woord ‘jammerlyk’ springt naar voren in deze tekst. Het is niet zo sterk als bijvoorbeeld een woord als ‘over-schrickelijk’, maar velst toch een waardeoordeel in een document dat hoofdzakelijk een institutioneel en administratief belang had. De bewering dat de beschuldigde een ‘ledig’ leven had geleefd, toont aan dat ook sententies niet ontsnapt aan een moraliserende toon.

Conclusie: de vroegmoderne sententies bevatten zeer gedetailleerde opsommingen van de feiten. Deze opsommingen zijn echter niet louter een objectieve weergave van het gebeurde. Waardeoordelen werden geveld en geweld was (door de gedetailleerde beschrijving) zeer visueel voor de lezer of toehoorder. De nadruk werd niet expliciet gelegd op de familiale banden of de slachtoffers. Sententies leveren het verhaal van de misdadiger en hoe deze werd berecht.

Sensatie in de vroegmoderne kranten

In de eerste *tijdinghen* van Abraham Verhoeven uit de jaren 1620-1621 werden hoofdzakelijk belangrijke buitenlandse gebeurtenissen behandeld. Over criminaliteit werd nog niet bericht.⁵³ Bovendien mochten kranten in de zeventiende en achttiende eeuw niet aan opinievorming doen of – buiten officiële mededelingen – binnenlands nieuws brengen in de Zuidelijke Nederlanden.⁵⁴ Ook in andere landen – zoals Frankrijk – viel de krant onder staatscontrole. In de jaren 1680-1690 was het nog steeds het ministerie van Oorlog dat besliste wat wel en niet in de door de staat gesubsidieerde *gazette* kwam.⁵⁵ Vanaf 1737 verscheen er in Frankrijk onder invloed van de Verlichting een nieuw genre aan kranten dat uitsluitend over criminaliteit berichtte, de zogenaamde *Causes Célèbres* die onderhoudende en leerrijke rechtssituaties uitlegden aan een in de eerste plaats burgerlijk publiek. Daarnaast berichtten ook de ‘gewone’ kranten over misdaad in de achttiende eeuw, zoals de *Mercur de France* die in november 1721 een bericht publiceerde over de beruchte roversleider ‘Cartouche’.⁵⁶ En liefst zeven kranten bespraken in niet minder dan zeventig artikelen de escapades van bendeleider Mandrin in de periode 1754-1755.⁵⁷ Frankrijk was niet het enige land waar in kranten over criminaliteit werd bericht. In de *London Gazette* verschenen bijvoorbeeld vanaf de jaren 1660 advertenties die premies beloofden voor het vangen van misdadigers. Als zo’n oproep succesvol was, werd daarover nadien ook bericht in de krant.⁵⁸

Voor de Zuidelijke Nederlanden lijken de kaarten anders te liggen. Hoewel via ordonnanties eveneens premies werden uitgelooft voor het vangen van criminelen, werd zelfs in de achttiende eeuw slechts sporadisch over criminaliteit

bericht in de *Gazette van Antwerpen* en de *Gazette van Gend*.⁵⁹ In de kranten van 1745 is geen enkel bericht opgenomen over criminaliteit. Het enige dat er in de buurt van kwam, was een advertentie in de *Gazette van Antwerpen* van 16 maart over een pistool dat als premie zou worden uitgeleverd aan degene die het paard van Jan Baptist uit Putte zou terugbrengen, dat na een inbraak tussen 10 en 11 maart uit zijn stal was geleid.⁶⁰ In de kranten van 1775 vinden we wel enkele berichten.

‘Twee Broeders met hun Zuster overtuigd, van op 9 Mey 1774 te hebben geslaegen hunnen Vader, zoo vreedelyck [=wreed], dat hy van de gevolgen is ghestorven, komen volgens het Vonnis van ’t Parlement in de stad *Auxerre* te worden ter dood gebracht, als vervloekelyke Vadermoordenaers.’⁶¹

Dergelijke berichten kwamen niet vaak voor. In ieder geval is het opvallend dat het nogmaals om een delict binnen de familie gaat. Het bericht levert echter slechts een kort verslag van wat is voorgevallen. Enkele verwijzingen, met name dat de toegebrachte slag ‘vreedelyck’ was en dat de daders ‘vervloekelyke Vader-

Het leven van de Franse roversleider Cartouche was niet enkel een bron van inspiratie voor de kranten; ook in de achttiende eeuw passeert hij meer dan eens de revue. Hier een voorbeeld van een vluchtblad gedrukt in Rijsel. Bron: Verzameling marktliedjes, in: EHC, Antwerpen

moordenaers' waren, zorgen ervoor dat het niet om een kurkdroge beschrijving gaat van wat is voorgevallen. Toch is de toon doorgaans erg zakelijk en beschrijvend. Zelfs als het om moord ging, werd meestal niet meer gegeven dan een droge weergave van de feiten.

'Nademaal men zedert eenigen tyd niet zag den Colonel Buttafuoco buyten sijn Huys in Corsica, heeft den Generael de Marboeuf, doen de poort inslaegen. Dien Heer is in sijn bed vermoord gevonden, en niet verre van daer sijn Camerknegt, ook vermoord door 14 wonden. Men had den moordenaer nog niet konnen ontdekken.'⁶²

Ook in 1789 veranderde de toon van de *Gazette van Antwerpen* niet, zoals blijkt uit een bericht van de correspondent uit Versailles, dat werd gepubliceerd in de krant van 11 augustus:

'De moordaedige zaak van Quincey is verzonden aen het Comité van Rapport, den 28sten aengesteld. De beroerten in Franche-Comté groyden nog aen: Vesoul was overweldigd, drye Abdyen waeren vernield, en elf Kasteelen ten grond gewerpen: de kennismeming van het feyt, waer van den Daeder onbekend is, wordt gelaeten aen de natuerlyke Rechters.'

In de *Gazette van Gend* werd er in 1775 niet meer over criminaliteit gepubliceerd dan in de *Gazette van Antwerpen*. Opvallend is echter wel dat er vanaf 30 januari een reeks artikelen verscheen die het proces van 'den beruchten Muyteling Pugatschew' uit Rusland uit de doeken deed.⁶³ In de krant van 30 januari vinden we een vraag- en antwoordartikel terug, dat uitlegt waarom hij in opstand was gekomen tegen zijn soeverein:

'(...) 2. Waerom hy, en zyne mede plichtige zoo vele moorderyen hadden gepleegt, en dat aen Lieden, die hem noyt het minste leed hadden gedaen, en aen welke, volgens zyn zeggen, eenen wettigen Souvereyn wilde geven, zoo dat hy hun vervolgens had behooren te ontzien?
Antw. Dat deze buytenspoorigheden gepleegd waeren zonder zyn bevel en tegen zyn wil. (...)'⁶⁴

Hoewel er in het artikel een positief beeld werd geschetst van de opstandeling, vernemen we uit de krant van 2 maart dat hij toch werd veroordeeld tot de dood.⁶⁵ Opvallend is dat, net zoals met de zaak Pugatschew, de meeste criminaliteitsberichten in deze krant ook een belangrijke politieke dimensie hadden, variërend van een ontvoerde prins (3 april) tot de moordpoging op de Eerste Staatsminister van Portugal (16 november). Zoals blijkt uit een bericht over een dief in Denemarken, ging het niet altijd om politiek interessante gebeurtenissen:

‘Over weynige dagen wierd alhier imand, in Liverye gekleed, aengehouden en gevangen gezet, die van voornemen was zig op de listigste wyze van 10000. Daelders meester te maeken. Om zyn oogmerk uyt te voeren, had hy zig by eenen van onze rykste Joden vervoegt.’⁶⁶

In tegenstelling tot de berichten uit de *Gazette van Antwerpen* zijn de criminaliteitsberichten in de *Gazette van Gend* uit 1775 meestal vrij uitvoerig. Geen enkel bericht handelt echter over een (geslaagde) moord, noch wordt een enkele keer op familiebanden ingegaan, of wordt er gebruik gemaakt van sensationele stijlkenmerken. Ook in de kranten uit 1789 wordt slechts zeer sporadisch op criminaliteit ingegaan. Zoals Vander Haeghen zegt, is de *Gazette van Gend* tussen 1771 en 1794 een koude kroniek die zich tevreden stelde met het vastleggen van feiten.⁶⁷

Conclusie: beide kranten leverden zo goed als geen (sensationeel) criminaliteitsnieuws. Bovendien waren vele berichten over criminaliteit eveneens buitenlands politiek nieuws. Een crimineel delict werd voor de krant pas echt belangwekkend wanneer het binnen de politieke elite voorviel. De achttiende-eeuwse kranten in de Zuidelijke Nederlanden vonden het passender om over het slechte weer en honderdjarigen te spreken dan over criminaliteit.

Waarachtigheid in de vroegmoderne media

Hoewel een groot deel van de vroegmoderne media claimde ‘waerachtigh’ te zijn, werd er vaak vrij losjes omgegaan met de feiten. De sententies pretenderen in de tekst nooit waarachtig te zijn. Dit was ook niet nodig, want de institutionele en administratieve oorsprong verzekerde hun autoriteit. Sententies waren bovendien niet enkel een goede bron voor de liedjeszangers, ze werden eveneens vaak aan liedjesteksten toegevoegd om de waarheidsgetrouwheid van wat werd voorgedragen te benadrukken.⁶⁸ Ondanks dat de liedteksten niet steeds naar een objectieve weergave van de werkelijkheid lijken te hebben gestreefd, werden ze toch als waarlijk ervaren. In het Ancien Régime was de morele waarheid namelijk van primordiaal belang. Dat de teksten waarschuwden voor de zonde, gaf ze een autoriteit die verder strekte dan die van de feitelijkheid.⁶⁹ Aan wat moreel correct was, kon niet worden getwijfeld.

Voor de Zuidelijke Nederlanden is het echter opvallend dat men in de bestudeerde drukken van na 1737 niet langer de nadruk legt op de waarachtigheid van de tekst, maar op de rechtvaardigheid van de executie. Mogelijk duidt dit op een gewijzigde mentaliteit ten opzichte van wat waarachtig was en speelde rechtvaardigheid een steeds belangrijker rol in de ervaring daarvan. Toch wordt ook in latere moordliederen vrij kwistig met feiten omgegaan, zoals blijkt uit een Gents lied uit 1743. In de procesdossiers werd namelijk vermeld dat de

moordenaar een vrouw had gedood met één messteek, terwijl in het lied over drie messteken werd gezongen.⁷⁰

Het genre van het moordlied was niet beperkt tot de laagste klassen en de appreciatie van de teksten kon daardoor wel verschillen. Toch werd deze berichtgeving vaak als waarheidsgetrouw beschouwd.⁷¹ Iets dat van belang is, aangezien overdrijvingen kunnen leiden tot het overschatten van de aanwezigheid van criminaliteit in de (eigen) omgeving.

Moord en diefstal in de vroegmoderne media

Zoals onder andere uit het register van gedrukte *canards* (1529-1631) van J.-P. Seguin blijkt, was het vooral moord en diefstal waarover werd bericht door de populaire pers in Frankrijk.⁷² Ook in de Zuidelijke Nederlanden berichtte deze bijna uitsluitend over diefstal en (hoofdzakelijk) moord.⁷³ De nadruk op moord is te verklaren door het statuut van moord als misdrijf. Moord (in tegenstelling tot doodslag) was steeds onaanvaardbaar, aangezien het niet alleen het sociale weefsel aantastte; het usurpeerde namelijk Gods recht om leven te nemen.⁷⁴ Daarnaast was het individu van de moordenaar het perfecte voorbeeld om als spiegel te worden aangewend. Niet alleen door het statuut van moord, maar ook door het plastische en gewelddadige karakter dat het tot nieuwswaardig maakte.⁷⁵

De *Gazette van Antwerpen* berichtte over verschillende vormen van criminaliteit die lopen van moord tot brandstichting en van hoogverraad tot het verspreiden van illegale boeken.⁷⁶ Toch werd over moord net iets meer bericht. De *Gazette van Gend* berichtte vooral over criminaliteit die politiek gezien interessant was. Over moord werd niet veel bericht. Dat het vooral de liedjeszangers waren die over moord berichtten, is van belang omdat het van hen namelijk dé bron maakte om zich hierover te informeren.

Wiltenburgs voorbeelden van de zestiende-eeuwse Duitse sensationele berichten dateren voor het grootste deel uit de periode 1570-1580, een periode die door haar wordt geïdentificeerd als een periode van stijgende criminaliteit. Hoewel ze niet zo ver wil gaan te stellen dat er in perioden van hoge criminaliteit meer sensationeel criminaliteitsnieuws werd verspreid, stelt ze wel dat de verslagen werden gecreëerd in een sfeer geladen met geweld en angst.⁷⁷ Deze stelling gaat misschien op voor het zestiende-eeuwse Duitsland, maar het verklaart de aanhoudende populariteit van het genre niet. Onderzoek voor Engeland lijkt namelijk op het tegendeel te wijzen. Zelfs toen op het einde van de zeventiende eeuw het aantal beruchte Engelse moordenaars slonk, bleef de Londense drukpers onverflauwd pamfletten en ballades over hun levens produceren, iets dat niet alleen voor Engeland geldt, maar ook voor Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden.⁷⁸ Hoewel er aanvankelijk dus misschien een klimaat van hogere criminaliteit aan de basis lag voor het ontstaan van het genre, is er

voor latere perioden géén daling te onderkennen in het geproduceerde criminaliteitsnieuws. In de Zuidelijke Nederlanden werden er bijvoorbeeld tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog moordliederen gezongen, ondanks dat de werkelijke incidentie van criminaliteit zou zijn gedaald.⁷⁹ Een overschatting van de werkelijke aanwezigheid van criminaliteit in de maatschappij (en hoofdzakelijk van moord) zou dus mogelijk zijn door de consumptie van de populaire berichtgeving.

Lokaal nieuws en morele lessen in de vroegmoderne media

Zoals hiervoor al gezegd, mocht er geen binnenlands nieuws worden opgenomen in de vroegmoderne Zuid-Nederlandse kranten. Het in dit artikel besproken criminaliteitsnieuws in de kranten komt inderdaad uit het buitenland. Sententies daarentegen handelden meestal over binnenlandse criminaliteit, hoewel er ook vertalingen van buitenlandse sententies de ronde deden. Het populaire genre van het moordlied staat hoofdzakelijk bekend om het brengen van binnenlands criminaliteitsnieuws, hoewel ook vele liederen over buitenlandse delicten handelden.

Deze afbeelding van een vrouw die met een mes het hart van een man doorboort, werd oorspronkelijk samen met een artikel gepubliceerd in de Gazette d'Augsburg van 14 september 1838. Nadien werd het artikel, samen met enkele liedteksten, ook afzonderlijk in België verkocht. Bron: Verzameling vliegende bladen: populaire liederen en gelegenheids-poëzie, in: EHC, Antwerpen

Dat sententies berichten over de executie van misdadigers is een wezenlijk kenmerk van het genre. Ook in het merendeel van de liederen wordt de executie uitvoerig beschreven. De uiteindelijke terechtstelling van zelfs de meest bloedorstige moordenaar moest tot op zekere hoogte geruststellend zijn geweest. Het goede overwint steeds het kwade. God ziet al, was de boodschap. En, hoewel er werd gewaarschuwd voor de verleiding van de duivel, was het niet hij die moest worden gevreesd. Het was God die men moest vrezen:

‘Spiegelt u jonckheyt al te saemen/ doch altydt quaedt geselschap myt,/ ’t welck u tot alle quaedt sal praemen/ dat uwe ziel verloren smyt,/ een g’rust gemoet soo ’t Schrift komt leeren/ is leven in de vrees [des] Heeren.’⁸⁰

Ook in het volgende voorbeeld over een kerkroof uit 1767 wordt de nadruk gelegd op de vrees die men moest hebben voor God:

‘Een saeck noyt meer gehoort,/ Van schrik myn hart doorboort/ Den mensch leeft hier op ’t weirelds dal/ Jae schier als ongebonden./ Te vreesen dat God sal/ Syne rechtveerdigheyt/ Om des menschens boosheyt/ Straffen met toornigheyt.’⁸¹

Dat zijn hart van schrik was doorboord, doelt niet op een vrees voor de gruweldaden van de rovers, maar op een vrees voor God. Hoe konden de rovers zo dom zijn om Gods huis te beroven terwijl hij toekeek? Uiteindelijk eindigden zij op het schavot, en dat was een plaats waar je (zoals ook uit de sententies blijkt) niet wilde belanden:

‘met u voornoomde Moort-mes hanghende aen uwen hals op de voorseyde Horde ghesleept te worden tot aen het Schavot, gherecht op de Cooremerct deser Stede, om aldaer ghebonden te worden op een Cruys, ende u naeckt Lichaem tot vier reysen met gloyende ysere Nyp-tanghen ghenepen, ende daernaer Gherabraeckte te worden, oock voorts u Levende Lichaem in het vier soo langhe te branden datter de doodt naervolgt.’⁸²

In de eerste plaats waren deze sententies gericht tegen de veroordeelde crimineel, maar er lag ook een spiegel in vervat. Door het grote aantal aansprekingen (‘aen uwen hals’, ‘u naeckt Lichaem’,...) in het vonnis lijkt het of men zich evenzeer naar de rest van het publiek richtte; alsof men wilde zeggen: pas op, want dit staat ook u te wachten wanneer u de wet overtreedt.

Conclusies

In de vroegmoderne tijd werd er op een andere manier over criminaliteit bericht dan in onze tijd. Over criminaliteit (en hoofdzakelijk over moord) werd in de eerste plaats gezongen. Deze (moord)liederen waren meer dan eens gebaseerd op sententies die werden voorgelezen bij de publieke executie. Overigens werden ook gedrukte versies van die liedjes en sententies verspreid. De krant (in de Zuidelijke Nederlanden) berichtte in de vroegmoderne periode amper over criminaliteit. Als er dan toch over criminaliteit werd bericht in de *Gazette van Antwerpen* en de *Gazette van Gend* ging het vaak om nieuws dat ook politiek relevant was.

In zowel de sententies als de moordliedjes werden grafische en gedetailleerde beschrijvingen van misdaad en executie gegeven. En hoewel ook sententies (die oorspronkelijk in een institutionele en administratieve context waren geproduceerd) niet vrij waren van waardeoordelen, speelde sensatie hoofdzakelijk een rol in de opbouw van het moordlied. Slachtoffers waren meestal weerloos in het aanschijn van hun bloeddorstige moordenaar en ook familieleden moesten het vaak ontgelden. Daarnaast werden literaire technieken als juxtapositie en overdrijving meer dan eens gebruikt om spanning en pathos op te wekken.

Een belangrijk verschil met de huidige berichtgeving was echter de invloed die Kerk en staat op de berichtgeving uitoefenden. Zo liet de overheid niet toe dat er in kranten binnenlands nieuws werd gepubliceerd en bevatten de sententies een spiegel voor de gevolgen van een crimineel leven. Het gerecht was iets dat moest worden gevreesd. Ook God moest men vrezen, zoals blijkt uit de moordliedjes. God ziet al, was de boodschap.

In het betoog hebben we ook aangehaald dat de oververtegenwoordiging van moord in de liederen en sententies, de nadruk op hun waarachtigheid, én het feit dat het vaak om lokale gebeurtenissen ging, kon leiden tot het overschatten van de aanwezigheid van moord (en andere vormen van criminaliteit) in de eigen omgeving. Dat overschatten kon op haar beurt dan weer leiden tot gevoelens zoals die in het eerste citaat zijn aangehaald: 'Daer en is geen liefde of barmherticheyt meer in ons...'

Noten

1 Dit artikel is gebaseerd op: M.C.J. Franck, *De vroegmoderne media: bronnen van angst? Berichtgeving over criminaliteit in de Zuidelijke Nederlanden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw*, onuitgegeven masterscriptie Universiteit Antwerpen (UA), 2008. Bij dezen wil ik mijn begeleider Dr. Maarten Van Dijk bedanken, zonder wiens waardevolle raadgevingen dit artikel nooit tot stand had kunnen komen.

2 Universiteitsbibliotheek Gent (UBG), BIB. MEUL.001339, *Nieuwe tijdinghe*, 1613.

3 R. Albanese, Jr., 'Historical and literary perceptions on xviiith century French criminality', in: *Stanford French Review*, iv, 1980, p. 417.

- 4 M. Fishman, 'Crime waves as ideology', in: *Social Problems*, 25, juni 1978, p. 531.
- 5 J. Wiltenburg, 'True crime: the origins of modern sensationalism', in: *The American Historical Review*, 109, 2004, p. 1377-1404, en J.R. Ruff, *Violence in early modern Europe, 1500-1800*, Cambridge 2001.
- 6 A. Fox, 'Ballads, libels and popular ridicule in Jacobean England', in: *Past and Present*, 145, 1999, p. 47-48.
- 7 Een ordonnantie is de publieke bekendmaking van een overheidsmaatregel. Het gaat veelal om geboden en verboden van overheidswege, maar ook opsporingsberichten en criminele inbeschuldigingstellingen kunnen ordonnanties zijn. Ordonnanties werden in de eerste plaats voor-gelezen vanaf de pui van het stadhuis. In tweede instantie werden ze als (geschreven of gedrukt) plakkaat opgehangen.
- 8 B. Voorda, *De criminele ordonnantiën van koning Philips van Spanje, laatsten graaf van Holland... vergezeld van eene verhandeling over het verstand van de ordonnantie*, Leiden 1792, p. 29.
- 9 Wiltenburg, 'True Crime', p. 1394-1395, en L. Lake, 'Deeds against nature: cheap print, Protestantism and murder in early seventeenth century England', in: K. Sharpe en P. Lake, *Culture and politics in early Stuart England*, California 1993, p. 268.
- 10 M. van Dijck, *De pacificering van de Europese samenleving: Repressie, gedragspatronen en verstedelijking in Brabant tijdens de lange zestiende eeuw*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling UA, Antwerpen 2007, p. 78.
- 11 R. Muchembled, *L'invention de l'homme moderne: sensibilités, mœurs et comportements collectifs sous l'Ancien Régime*, Paris 1988, p. 16 en J. Delumeau, *La peur en Occident, xive-xviii siècles. Une cité assiégée*, Paris 1978, p. 43.
- 12 L. Lembrechts, *Newsmaking Criminology: een kritische analyse aan de hand van fear of crime*, onuitgegeven licentiaatverhandeling KUL, Leuven 2005, p. 19-26.
- 13 Ruff, *Violence*, p. 13.
- 14 R. Darnton, 'An early information society: news and the media in eighteenth-century Paris', in: *The American Historical Review*, 1, Vol. 105, February 2000, p. 1-35.
- 15 Wiltenburg, 'True crime', p. 1378-1396, en S. Top e.a., *Komt vrienden, luistert naar mijn lied. Aspecten van de marktzanger in Vlaanderen (1750-1950)*, Tielt 1985, p. 16.
- 16 Lake, 'Deeds against nature', p. 258, en Wiltenburg, 'True crime', p. 1385.
- 17 A. Lowyck, *Het moordlied in de Westhoek der Nederlanden-in-Frankrijk tot 1860*, Poperinge 1991 (tweede editie) p. 35-36 (1782).
- 18 Darnton, 'An Early Information Society', p. 18-20 en p. 30, en Voorda, *De criminele ordonnantiën*, p. 66.
- 19 In 1784 kenden ze respectievelijk circa 51.000 en 50.000 inwoners. Alleen Brussel telde meer inwoners (75.000). De *Gazette van Antwerpen* en *Gazette van Gend* waren bovendien tot het midden van de achttiende eeuw de enige twee Nederlandstalige kranten in de Zuidelijke Nederlanden. Brugge gaf in 1637 wel als tweede een krant uit, maar verloor snel het recht een krant te drukken aan Gent, dat het monopolie verkreeg voor het verspreiden van een krant in het gehele graafschap Vlaanderen. Zie: T. Rondou, *De verspreiding van de periodieke pers*, onuitgegeven licentiaatverhandeling KUL, Leuven 1992, p. 33-57, 115.
- 20 Na een uitgebreide zoektocht heb ik 23 achttiende-eeuwse liedteksten teruggevonden die over criminaliteit handelen en in de Zuidelijke Nederlanden zijn geproduceerd.
- 21 Martin, 'De liedjeszanger', p. 423 en W. L. Braekman, *Hier heb ik weer wat nieuws in d'hand: marktliederen, rolzangers en poëzie van weleer*, Gent 1990, p. 55.
- 22 Vuyst, *Het moordlied*, p. 13.
- 23 Spijtig genoeg heb ik dit lied niet kunnen traceren. Enkel de titelbeschrijving vertelt ons iets over de aard van het lied: 'Een waerachtich nieuw liedeken van eene jonghe dochter die d'edel mevrouwe baronesse van Eeckelsbeke heeft vermoort in haer huys (...)', gedrukt bij B. Manilius, 1655, Gent. Zie: F. vander Haeghen, *Bibliographie Gantoise: Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850)*, Gent 1858-1869, volume 11, p. 147.
- 24 Braekman, *Hier heb ik*, p. 55.

25 Bijvoorbeeld: P. Van Setter, 'Index der gebodboeken', in: *Antwerpsch Archievenblad*, 1, 1864: ordonnantie van 31 december 1562.

26 Top, *Komt vrienden*, p. 11.

27 W. Danckert, *Unerliche Leute: die verfernten Berufe*, München 1963, p. 11-17.

28 M. Wiene, 'Hoe hield de marktzanger zijn toehoorders in de ban van zijn lied? Kort onderzoek naar de retorische technieken gebruikt in het moordlied', in: *Volkskunde*, 96, 1995, p. 56, en C. Strijbosch, 'Vogelnestjes in de marge: De overlevering van Middelnederlandse liederen in bronnen tot 1500', in: F. Willaert (ed.), *Veelderhande Liedekens: Studies over het Nederlandse lied tot 1600*, Antwerpen 1997, p. 22.

29 J.A. Sharpe, "'Last Dying Speeches': religion, ideology and public execution in seventeenth-century England', in: *Past and Present*, 107, mei 1985, p. 161.

30 K. Thomas, *Religion and the decline of magic: studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England*, Londen 1971, hoofdstukken 3 en 4; Lake, 'Deeds against nature', p. 273-274.

31 Lake, 'Deeds against nature', p. 273-283.

32 J.-P. Seguin, *L'Information en France avant le périodique: 517 canards imprimés entre 1529 et 1631*, Parijs 1964, p. 8-15.

33 Wiltenburg, 'True Crime', p. 1385.

34 UBG, BIB. MEUL.001339, *Nieuwe tijdinghe*, 1613.

35 Idem.

36 Idem.

37 Idem.

38 Vuyst, *Het moordlied*, p. 20 (1790).

39 M. Foucault, *Geschiedenis van de waanzin in de zeventiende en achttiende eeuw*, Boom 1975, p. 80.

40 Vuyst, *Het moordlied*, p. 58.

41 Van Dijk, *De pacificering*, p. 229. Ook in de zeventiende was het aantal gewelddaden binnen de intieme familiale sfeer gestegen ten opzichte van het publieke geweld, maar de belangrijkste evoluties deden zich pas voor vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw. De nadruk op familiale banden in het hierboven besproken zeventiende-eeuwse pamflet is dan ook van belang. De uniciteit van de bron staat echter niet toe verdere gevolgtrekkingen te ondersteunen.

42 Vuyst, *Het moordlied*, p. 86.

43 Idem, p. 44.

44 Wiltenburg, 'True crime', p. 1386.

45 Voordien zou er meer sprake zijn geweest van een 'extended family', waartoe ook verwanten, personeel en omwonenden behoorden. L. Stone, *The family, sex and marriage in England, 1500-1800*, Londen 1977, p. 260-261, en E. Shorter, *The making of the modern family*, New York 1977, p. 255-268.

46 Vuyst, *Het moordlied*, p. 20.

47 Idem, p. 18.

48 Idem, p. 58 (1757).

49 Idem, p. 87 (1782).

50 H.-J. Lüsebrink, *Kriminalität und Literatur im Frankreich des 18. Jahrhunderts. Literarische Formen, soziale Funktionen und Wissenkonstituenten von Kriminalitätsdarstellung im Zeitalter der Aufklärung*, München 1983, p. 5 en p. 22.

51 UBG, G9III, *Criminele sentencien*. Gend, sententie van 2 mei 1664.

52 UBG, 226 A 21^{II}, *Translaet der sententie*, Gent, 1772.

53 L. Verstappen, *Vinden we in de eerste gedrukte "kranten" uit de Zuidelijke Nederlanden sporen van enige publieke opinievorming in de Nederlanden terug? Abraham Verhoeven (1575-1632) en zijn (Nieuwe) Tijdinghen*, ongepubliceerde bachelorscriptie UA, Antwerpen 2007, p. 18.

54 Rondou, *De verspreiding*, p. 33.

55 Ruff, *Violence*, p. 39.

56 Lüsebrink, *Kriminalität*, p. XII en p. 21.

57 H.-J. Lüsebrink, 'Images et représentations sociales de la criminalité au XVIIIe siècle: l'exemple de Mandrin', in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 25, 1979, p. 346.

- 58 M. Gaskill, *Crime and mentalities in early modern England*, Cambridge 2000, p. 276-280.
- 59 Beide kranten werden aan een strikte staatscontrole onderworpen, doordat elke kopij vóór uitgave de goedkeuring van de staatscensoren moest krijgen. Door dit gebrek aan persvrijheid was er dan ook nog geen sprake van politiek gekleurde kranten, en zijn de verschillen tussen beide kranten beperkt. Van zowel de *Gazette van Antwerpen* als de *Gazette van Gend* werden de jaargangen 1745, 1775 en 1789 volledig doorgenomen.
- 60 Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience Antwerpen (EHC), *Gazette van Antwerpen*, 16 maart 1745.
- 61 Idem, 24 maart 1775.
- 62 Idem, 18 augustus 1775.
- 63 Jemeljan Ivanovitsj Poegatsjov was de leider van een politieke opstand van Oeral-Kozakken tegen het tsaristische Rusland van Catharina de Grote, weduwe van Peter III. Poegatsjovs opstand is de grootste 'boerenopstand' uit de Russische geschiedenis. Zie: J.T. Alexander, *Emperor of the Cossacks: Pugachev and the Frontier Jacquerie of 1773-1775*, Lawrence 1973. De reden waarom we deze artikelenreeks uit de *Gazette van Gend* in de analyse hebben opgenomen, heeft te maken met het gegeven dat Poegatsjov werd omschreven als een crimineel en omdat zijn opstand een extreme vorm was van majesteitsschennis, een vorm van criminaliteit die gedurende de vroegmoderne periode zwaar werd vervolgd. Zie: Van Dijck, *De pacificering*, p. 307.
- 64 EHC, *Gazette van Gend*, 30 januari 1775.
- 65 Idem, 2 maart 1775.
- 66 Idem, 16 februari 1775.
- 67 Vander Haeghen, *Bibliographie Gantoise*, IV, p. 132.
- 68 Top, *Komt vrienden*, p. 19.
- 69 S. Clark, *The Elizabethan pamphleteers: popular moralistic pamphlets 1580-1640*, London 1983, p. 89-90.
- 70 Braekman, *Hier heb ik*, p. 61.
- 71 Seguin, *L'information*, p. 24.
- 72 Idem, p. 69-124.
- 73 Uit de drieëntwintig teruggevonden achttiende-eeuwse liedteksten handelden twee over kerkroof, één over een pyromaan en de rest over moord.
- 74 Gaskill, *Crime*, p. 210.
- 75 Lembrechts, *Newsmaking Criminology*, p. 39.
- 76 EHC, *Gazette van Antwerpen*, 26 december 1775 [hoogverraad], 24 februari 1789 [illegaal boek]; 17 april 1789 [brandstichting].
- 77 Wiltenburg, 'True crime', p. 1393.
- 78 Gaskill, *Crime*, p. 206; Lüsebrink, *Kriminalität*; Vuyst, *Het moordlied*. Gaskill merkt verder ook op dat: 'we can say with certainty that popular interest in murder was inversely proportional to its incidence.' Gaskill, *Crime*, p. 206.
- 79 Voor meer informatie over de daling van geweld in de West-Europese samenleving tussen 1300 en 1800, zie Van Dijck, *De pacificering*, p. 12-15 en 387-473.
- 80 Vuyst, *Het moordlied*, p. 45 (1763).
- 81 Braekman, *Hier heb ik*, p. 71 (1767).
- 82 УВГ, С9III, *Criminele sentencien*. *Gend*, Sententie van 25 april 1734.